

ОСОБИСТІСТЬ ВЧИТЕЛЯ-ВИХОВАТЕЛЯ В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Інна КРАСНОЩОК (КІРОВОГРАД)

Розглянуто обґрунтовані В. О. Сухомлинським вимоги до педагога, які є актуальними для формування особисті сучасного вчителя-вихователя.

Ключові слова: педагог, вихователь, якості вихователя, виховна діяльність, педагогічна система.

Рассмотрены обоснованные В. А. Сухомлинским требования к педагогу, которые являются актуальными для формирования личности современного учителя-воспитателя.

Ключевые слова: педагог, воспитатель, качества воспитателя, воспитательная деятельность, педагогическая система.

Соціальна місія вчителя-вихователя незамінна в сучасному суспільстві. Процеси державотворення в нашій країні, а з ними й реформування освітньо-виховного простору в ХХІ столітті висувають дедалі більші вимоги до особистості й професійної підготовки педагога, потребують від нього все більших фахових знань і вищого рівня майстерності у вихованні підростаючого покоління. Саме від особистісних якостей, ціннісних орієнтацій, ідеалів сучасного педагога залежить подальша цивілізаційна доля

України. Переконливим, в цьому аспекті, є твердження академіка В.О.Сластьоніна, що не існує чудодійних систем виховання, «існує вчитель, озброєний прогресивною системою, сформований як творча, соціально активна особистість, яка вміє творчо міркувати, професійно діяти, створювати суспільні цінності. Школа – жива клітина суспільного організму, а вчитель – її ядро. Школа є такою, якою є її вчитель. Передаючи з покоління в покоління соціальний досвід, вчитель не лише виконує свої

професійні функції, але й виступає об'єктом соціального прогресу» [1, с.3].

Неоціненним скарбом для розуміння вимог до особистості вчителя-вихователя і сучасного вирішення проблем виховання дітей і молоді є педагогічна спадщина видатного українського педагога Василя Олександровича Сухомлинського, адже його ідеї не втратили своєї актуальності й нині.

Значний внесок у вивчення наукового доробку В.О.Сухомлинського зробили вітчизняні вчені М.Я.Антонець, І.А.Зязюн, В.Г.Кузь, О.Я.Савченко, О.В.Сухомлинська, В.Л.Федяєва та інші.

Метою нашої статті є розгляд обґрунтованих В. О. Сухомлинським вимог до педагога, які є актуальними для формування особисті сучасного вчителя-вихователя.

«Що означає хороший учитель? Це насамперед людина, яка любить дітей, знаходить радість у спілкуванні з ними, вірить у те, що кожна дитина може стати доброю людиною, вміє дружити з дітьми, бере близько до серця дитячі радості й прикрощі, знає душу дитини, ніколи не забуває, що й сам він був дитиною», – наголошував великий педагог [8, с.49]. Визначний педагог був глибоко переконаний, що той, хто не любить дітей, повинен залишити школу й оволодіти іншою професією або ж виховати в собі любов до дитини. «Бо любов до дитини в нашій спеціальності – це плоть і кров вихователя як сили, здатної впливати на духовний світ іншої людини. Педагог без любові до дитини – це все одно, що співець без голосу, музикант без слуху, живописець без відчуття кольору» [14, с.292]. На нашу думку, саме із усвідомлення цих слів великого педагога починається формування особистості вчителя-вихователя і важливо, щоб це відбулося ще під час навчання у вищому педагогічному закладі.

Особливо цінним в педагогічній системі Василя Олександровича є те, що в основу виховання він поклав визнання особистості людини, яка розвивається, вищою соціальною цінністю, а весь педагогічний процес насичував проблемами людини, її духовного світу. Повноцінне виховання – це виховання добром, піднесення гідності, недоторканості, особистої честі дитини, її можливість мати власну думку, особистий погляд на все. Таке ставлення до дитини В.О.Сухомлинський називає щастям педагога. Здійснити такий підхід до виховання може педагог з багатим духовним світом, «хто народом і суспільством уповноважений творити людське щастя, тобто виховувати посправжньому». В.О.Сухомлинський аналізує процес становлення такого педагога й наголошує на необхідності спільного особистісного росту дитини та педагога. Визнання «рівноцінності» особистостей педагога й дитини в педагогіці має

передбачати встановлення шляхів гуманізації підготовки педагога і в навчальному закладі, і в системі післявузівської підготовки саме через формування емпатійного ставлення до дітей, вміння відчувати і розуміти їхній внутрішній світ, діяти на основі гуманістичних засобів і методів виховання. Для цього педагог по відношенню до вихованців повинен бути доброзичливим. «Легко сказати: будьте доброзичливі. Але доброзичливість треба виховувати, і виховується ця властивість душі тільки тоді, коли вона – взаємна, тобто коли педагог бажає добра учневі, а учень – педагогові [12, с. 433]. Водночас вихователю має усвідомлювати, що в дитини ніколи не буває бажання навмисне робити зло. Нерозуміння цього, приписування дитині злої волі є педагогічним невіглаством.

Спілкуючись з вихователями, директор Павлівської середньої школи ставив перед ними такі завдання: «навчити дітей, підлітків і юнаків прагнути до доброго, примушувати себе добре мислити, робити добро, бути незадоволеним своєю інертністю й лінощами душі. Сили духу своїх вихованців нам треба пробуджувати для того, щоб їм хотілося бути добрими, і щоб це прагнення стало для них бажаною працею. Там, де це вдається зробити, першим помічником вихователя в болісно важкій справі виховання стає сам вихованець» [13, с. 287 – 288].

Можливості для реалізації цих завдань В. О. Сухомлинський убачав і в виховному, і в навчальному процесі, в якому: «...виховний аспект завжди був і буде провідним; яким би «очищеним» від виховання не було навчання, воно є насамперед вихованням, моральним формуванням людської особистості. Немає і не може бути, не повинно бути навчання, «непричетного» до виховання» [3, с. 593].

Підкреслюючи вагомість гуманістичних стосунків у середовищі школи, В.О. Сухомлинський ставив високі вимоги до вчителя, серед сукупності якостей до найважливіших належать: професійна майстерність, різнобічні здібності, педагогічний такт і найважливіше – любов до дитини. Педагог, на думку В.О. Сухомлинського, повинен на професійному рівні здійснювати повноцінну організацію шкільного життя дітей, прагнути, щоб в усі роки дитинства навколишній світ, природа постійно живили свідомість учнів яскравими образами, картинами, сприйняттями та уявленнями, щоб закони мислення діти усвідомлювали як струнку будову, архітектура якої підказана ще більше струнким витвором – природою. Щоб не перетворити дитину у сховище знань, комору істин, правил і формул, треба вчити її думати [10, с.128].

Незамінним інструментом впливу на душу вихованця В.О.Сухомлинський вважав слово:

«Майстерність, мистецтво застосування слова вихователя виявляються в тому, що він створює для учнів атмосферу, насичену душевністю, атмосферу шукань, відкриттів не тільки наукових, суто пізнавальних, а й етичних, естетичних. І ця атмосфера в школі – початок морального розвитку, пробудження до розвитку. Кінець кінцем саме від слова педагога залежить створення в школі обстановки, що сприяє вихованню любові до знання, читання, мистецтва, музики...» [11, с. 329].

Принципово важливою складовою змісту духовної культури вчителя-вихователя В.О. Сухомлинський уважав також творче ставлення до виховної діяльності. На його справедливую думку, це було зумовлено тим, що сам об'єкт виховання – дитина – весь час перебуває в стані змін, формування: «Між ідеєю, яку педагог втілює в свій задум, і конкретними людськими відносинами, які мають розкрити ідею, стоїть жива людина, її думки, почуття, переживання, воля» [7, с. 327]. Перед учителем постійно виникає необхідність творчого пошуку шляхів і засобів досягнення максимальної досконалості своєї діяльності. У зв'язку з цим В. О. Сухомлинський вважав, що педагогічна творчість виникає тоді, коли в учителя народжується бажання бачити свою справу та її результати кращими, ніж вони є зараз.

Елемент творчості обов'язково присутній у процесі, який В.О.Сухомлинський називав науковим передбаченням: «Без наукового передбачення, без уміння закладати в людині сьогодні ті зерна, які зійдуть через десятиліття, виховання перетворилося б у примітивний нагляд, вихователь – у неграмотну няньку, педагогіка – у знахарство. Треба науково передбачати – в цьому суть культури педагогічного процесу, і чим більше тонкого, вдумливого передбачення, тим менше несподіваних нещасть» [Там само, с. 327].

Нажаль, і сьогодні, не втратило своєї актуальності твердження В.О.Сухомлинського, що одним з найслабкіших місць підготовки майбутнього педагога є те, що йому дають знання основ наук, тобто знання предмета, який він викладатиме, і майже не дають знань про те, як виховувати, як учити школярів бути людьми. Вчений вважав, що педагогіка як наука про процес виховання, техніку й технологію виховання недосконала, а це зумовлює неувважність студентів до її вивчення. Тому він вимагав поставити викладання педагогіки так, щоб ця наука вчила майбутніх педагогів, як виховувати: як говорити з окремими вихованцями і колективом: як знаходити «духовний контакт вихователя з вихованцями, без якого немислима школа».

Учитель, на думку В. О. Сухомлинського, для того, щоб бути не просто вчителем-предметником, а наставником, вихователем, він повинен стати – людинознавцем, бо виховання і є не що інше, як людинознавство. «Виховувати – це насамперед знати дитину, щоб знати – треба постійно бачити, вивчати. Без знання дитини, без глибокого розуміння всієї складності явищ, які відбуваються в її душі, виховання стає сліпим і тому безмістовним» [6, с. 204].

Водночас Василь Олександрович уважав, що «кожна дитина – це особливий, неповторний світ. Виховати особистість, сформувати душу людини можна, тільки зрозумівши цей світ, пізнавши всі його тайники» [Там само, с. 204]. Кожна людська особистість неповторна, тому виховання людини «полягає насамперед у розкритті цієї неповторності, самобутності, творчої індивідуальності. Здійснювати це завдання – означає вести кожного вихованця тією доріжкою, на якій з найбільшою яскравістю може розкриватися сила його розуму і умінь, майстерність і творчість. Скільки учнів – стільки й доріжок. Саме в цьому й полягають труднощі і разом з тим благородство роботи вихователя – інженера людських душ» [4, с. 93]. Кожен учень вимагає індивідуального підходу ще й тому, що немає дітей обдарованих і необдарованих. «Обдаровані, талановиті всі без винятку діти» [Там само, с. 96].

«Досвід переконав мене в тому, що в своїх задатках, можливостях, здібностях, нахилах людина безмежна і у виявленні цієї безмежності – неповторна. Немає в природі людини – здорової фізично й психічно, про яку ми могли б сказати: вона ні на що не здатна» [5, с. 550]. Тому одне з найважливіших завдань педагога полягає саме в тому, щоб «розпізнати, виявити, розкрити, виростити, виплекати в кожного учня його неповторно індивідуальний талант» [4, с. 96]. Але для того, щоб відкрити в кожній дитині «всі її задатки, здібності, сили», знов-таки потрібно знати дитину, «знати здоров'я дитини, знати індивідуальні риси її мислення, знати сильні і слабкі сторони її розумового розвитку» [6, с. 217].

Однак проникнення учителя-вихователя в духовний світ дитини, вивчення її мислення, почуттів, характеру, волі, інтересів – справа надзвичайно складна. «За партою дитина не розкривається перед вами; тут ви бачите лише результат її розумового розвитку і праці, а сам розумовий розвиток, яскрава, інтенсивна розумова праця відбувається тоді, коли дитина опиняється віч-на-віч із синіми лісовими сутінками, із струмком, що жебонить у балці, з метеликом, що пурхає над квіткою; внутрішній духовний світ маленької людини відкривається перед вами тоді, коли ця людина напружує

розумові зусилля – не для того, щоб пригадати слова, заучені з книжки, а для того, щоб пояснити незрозуміле явище природи, знайти відповідь на запитання: як? чому?» [Там само, с. 204].

Щоб пізнати дитину, треба постійно спостерігати за нею, щоб зрозуміти, як дитина бачить навколишній світ. «...Спостерігайте, спостерігайте і ще раз спостерігайте. Спостерігайте, як взаємодіють два світи – світ навколишньої природи, праці, суспільних відносин і внутрішній духовний світ людини. Спостерігайте, як дитина думає і переживає, якими складними, часом звивистими шляхами пробивають собі дорогу струмочки думки в її голові. Умійте читати найменші порухи думки, почуттів, переживань у кожному русі дитини і особливо в її очах» [Там само, с. 214].

При цьому В. О. Сухомлинський дуже мудро зауважував, що дитину треба пізнавати такою, якою вона є, а не просто оцінювати її з погляду того, якою хотів би бачити її вчитель, і не виносити поспішних суджень про її здібності. «Її розум і серце відгукуються на тисячі явищ навколишнього світу, і можуть бути тисячі причин, через які дитина сьогодні, в цю хвилину не може бути такою, якою хотів би її бачити учитель. Пізнайте її такою, яка вона є. Не намагайтеся змінити, переломити, перебудувати те, що створила в своїй таємничій майстерні природа, – здебільшого ця перебудова може призвести до хворобливих явищ» [Там само, с. 214].

Надзвичайно актуальними і в наш час залишаються й ідеї В.О.Сухомлинського про те, що у вихованні немає дрібниць і що людину не можна виховувати «по частинках». «У вихованні всебічно розвиненої людини, – наголошував він, – взагалі немає нічого другорядного, все тут важливе, і коли що-небудь упущено або зроблено неправильно, руйнуються основи гармонії, якою є всебічний розвиток як єдине ціле» [9, с. 83]. Виділяючи різні види виховної роботи – виховання розуму й почуттів, моральне й естетичне виховання, трудове й фізичне виховання тощо, – він у той же час постійно підкреслював їхню єдність і взаємозв'язок. «Духовний розвиток, – писав він, – процес багатогранний, безперервний і водночас єдиний. В дитині відбуваються постійні якісні зміни всіх психічних процесів, усіх компонентів духовного світу: мислення, почуття, волі, здібностей, причому зміни ці відбуваються в тісному зв'язку й взаємодії» [2, с. 234].

За словами самого В.О.Сухомлинського, його педагогічна система складалася протягом тридцяти років роботи у школі і ґрунтується на таких принципах:

Найвищою цінністю, що визначає весь сенс спрямованість виховання, багатогранність

виховного впливу і його єдність із самовихованням, є людина.

Вплив особи вихователя на колектив і особистість вихованця залежить головним чином від гармонійної єдності моральної культури, духовного багатства, різноманітності інтересів вихователя.

Виховний вплив особи вихователя не є чимось спеціально створеним, організованим для того, щоб виховувати. Вихователь впливає на вихованця остільки, оскільки їх – вихователя і вихованця – об'єднує спільність духовних інтересів і діяльності.

Ефективність впливу особи вихователя залежить від того, наскільки глибоко він розуміє дитинство як особливий період розвитку людської особистості – з притаманними тільки дитинству особливостями мислення, емоційного життя, світосприймання, стосунками в колективі.

Вихованець є найближчим помічником педагога у здійсненні складного, багатогранного процесу виховання. Внутрішні духовні сили вихованця – його бажання, прагнення, ідеали – це нічим не замінимо, могутнє джерело виховання. Наймудріший є той вихователь, якому вдалося досягти того, що вихованець сам виховує себе [15, №6, с.88].

Цінним для сучасних вихователів є те, що окрім принципів В.О.Сухомлинський визначив і сформулював, за його ж висловлюванням, наріжні камені своєї педагогічної системи у вигляді таких ґрунтовних положень:

«... в природі немає дитини безталанної, ні на що не здатної. Кожному можна дати щастя творення, кожного треба вивести в люди. Це перший наріжний камінь моєї педагогічної системи, – як би не він, уся система виявилася б паперовим картковим будиночком» [Там само, с.88-89].

«Серед вогників інтелектуальної культури, які стоять навколо школяра, вчитель мусить бути найяскравішим вогником – це другий наріжний камінь моєї педагогічної системи» [Там само, с.89].

«Чутливість духовного світу вихованця вимагає великої тонкості засобів виховного впливу. Це третій наріжний камінь моєї педагогічної системи» [Там само, с.90].

Наведені в статті думки та висловлювання видатного українського педагога-гуманіста В. О. Сухомлинського висвітлюють його позицію щодо важливості особистості вчителя-вихователя у вихованні дітей та молоді.

Перед сучасними педагогами стоїть завдання не лише вивчити й осмислити теоретичні положення та накопичений практичний досвід видатного вченого, а й творчо використовувати педагогічну спадщину В.О.Сухомлинського з метою підвищення якості

виховної роботи серед дітей Досвід великого педагога має бути використано і у вищій педагогічній школі в умовах підготовки майбутніх фахівців до самостійної навчально-виховної діяльності.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Слостенін В.А. Учитель и время// Современная педагогика. – 1990. – № 9. – С.3–4.
2. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . –Т. 1. – 1976. – С. 207 – 400.
3. Сухомлинський В. О. Лист про педагогічну етику / В.О.Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. :О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . –Т. 5. – 1977. – С. 591 – 600.
4. Сухомлинський В. О. Людина неповторна / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . –Т. 5. – 1977. – С. 80 – 96.
5. Сухомлинський В. О. На нашій совісті – людина / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : . Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 . –. –Т. 5. – 1977. – С. 203 – 217.
6. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . –Т. 3. – 1977. – С. 283 – 582.
7. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. /редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . –Т. 4. – 1976. – С.5 – 390.
8. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. :Рад. шк., 1976 – . –Т. 1. – 1976. – С. 53 – 206.
9. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . –Т. 3. – 1977. – С. 7 – 278.
10. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол.: О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . – Т. 5. – 1977. – С. 321 – 330.
11. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. :Рад. шк., 1976 – . –Т. 2. – 1976. – С. 417 – 654
12. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. / редкол. :О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . –Т. 2. – 1976. – С. 149 – 416.
13. Сухомлинський В. О. Як любити дітей / В. О. Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. /редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . –Т. 5. Статті – 1976. – С. 292–308.
14. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу/ В.О.Сухомлинський // Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. /редкол. : О. Г. Дзеверін (голова) та ін. – К. : Рад. шк., 1976 – . –Т. 1. – 1976. – С. 403 – 637.
15. Сухомлинський В.О. Моя педагогічна система/ Публ. О.В.Сухомлинської //Рад.шк. – 1988. – №6. – С.87-91; № 7. – С.79–84; №8. С.87–91; №9 – С.86–91.